

SUMMARY

Yekaterina Oseledko. The mythologically – poetical thinking both basis for mythologically – poetical space.

The article is directed on researching mythologically – poetical space of fiction. The author proves the theory of dependence between author's mythologically – poetical space of literary text and subconscious mythologically – poetical thinking both individual and collective.

Key words: mythopoetics, mythology, archetype.

УДК 82 373.4.09

Дар'я ТИЩУК,

аспірант,

Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

СПЕЦИФІКА АСОЦІОНІМА ЯК ТРОПА У СВІТЛІ ТЕОРІЇ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню ролі асоціоніма як тропа в аспекті інтертекстуальності. Асоціонім та інтертекстуальність розглядаються як складні естетичні сфери, взаємодія яких у межах літературного твору дає продуктивний мистецький результат. Джерельна основа статті – праці Р. Барта, Ю. Крістєвої та інших учених. Художній матеріал для аналізу – романи М. Іванцової „Вітражі” та Г. Тарасюк „Гаспид і Маргарита”.

Ключові слова: асоціонім, інтертекстуальність, інтертекст, критика.

Активізація естетичного дискурсу асоціоніма як тропа на перетині століть детермінована зміною ідейно-проблематичного вектору пошуків письменників на більш філософський та інтелектуальний. Асоціонім, що відзначається поєднанням використання великої літери та прихованим у троп пластом закладеної автором інформації, побутує у художніх творах, аналіз яких не буде цілісним на основі використання лише обмеженого кола формалістичних літературознавчих методів. Лінія „асоціонім – інтертекстуальність” є продуктивною тому, що мистецький потенціал цього тропа дозволяє відзначати його залученість до поля інтертекстуальності як одного з найскладніших культурно-дослідницьких феноменів сучасності. Окрім того, наявні на сьогодні лакуни у процесі вивчення асоціоніма як тропа доцільно пояснювати за допомогою інтерпретації сентенцій інтертекстуальності для

доведення унікальності засобу образності, який є предметом нашого дослідження.

Отже, мета запропонованої статті – окреслення напрямів естетичної кореляції асоціоніма як тропа та інтертекстуальних сентенцій у творі на прикладі прози сучасних українських письменниць М. Іванцової (роман „Вітражі”) та Г. Тарасюк (роман „Гаспид і Маргарита”). Джерельну основу розвідки становлять праці Р. Барта [1], Ю. Крістевої [4; 5], Н. Пьєге-Гро [8], А. Галича [2] тощо. Перший крок до розв’язання дослідницького завдання – звернення уваги на окремі аспекти теорії інтертекстуальності, які можуть бути використані як інструмент для глибшого розуміння тропологічної природи асоціоніма.

Літературна творчість, за Р. Бартом, починається саме там, де вона деформує свій предмет [1, 265]. Іншими словами, справжнє мистецтво бере початок в оригінальному, творчому, незалежному підході митця до дійсності, певний момент якої найбільш вразливий для автора як особистості та творця в актуальний момент його життя. Якщо говорити, що автор вкладає у твір частину свого іманентного світу, то сам факт існування твору літератури за своєю суттю вже є опосередкованим підтвердженням народження інтертексту: для того, щоб вкласти у словесну форму смисл, особистості, яка це реалізує, потрібно оперувати доволі потужним континуумом інформації, що її він здобув із досвідом, з прочитаних книг, подорожуючи тощо. Будь-яке письмо є способом читання сукупності попередніх літературних текстів; будь-який текст вміщує в себе інший текст та виконує роль репліки в його бік [4, 432].

Матеріалізуючи задум автора, асоціонім здатний отримати практично безкінечний простір значень, що дає можливість для величезної кількості інтерпретацій, які залежать від впливу самого тексту твору, соціально-політичних, економічних і культурних чинників доби, у яку живе автор, і часу, який він відтворює, а також від світоглядних позицій, віку та життєвого досвіду реципієнта [2, 23]. Твір, як сфера розгортання інтертексту, та асоціонім, як сховище повідомлення-активатора свідомості читача, мають спільну „рису”: обидва літературно-мистецьких явища тяжіють до інтеракції смислів, особистостей, контекстів тощо.

Літературний текст, залучений до сукупної множинності інших текстів, є текстом-реплікою в бік іншого (інших) текстів. Оскільки автор пише в процесі зчитування попереднього або сучасного йому

корпусу текстів, сам він живе в історії, а життя суспільства записується в тексті. Інший текст вмикається у плетиво письма, а письмо поглинає в себе цей текст. Таким чином у програмі цього тексту функціонують всі тексти, що становлять середовище читання певного письменника [5, 198].

Широта розуміння предмету літератури як життя людини в усій його цілісності дозволяє стверджувати, що автор твору, маючи за відправний момент сакральну за своєї сутністю глибинну ідею твору, через занурення написаного в загальнолітературний контекст інтертекстуальним шляхом, відтворює естетичний наслідок такої своєрідної взаємної через тему тропів, поданих у літературному творі.

Інтертекст – уся сукупність текстів, що відтворилися у творі, незалежно від того, чи співвідноситься він із твором *in absentia* (алюзія) або включений у нього *in praesentia* (цитата) [8, 48]. Правомірність існування інтертекстуальності у будь-якому з її проявів у смисловому полі певного літературного твору сама себе підтверджує, коли йдеться про художній твір як зразок мистецтва слова, а не черговий варіант белетристики.

Закономірно постає питання про шляхи визначення буття тексту в сфері інтертекстуальності. Погоджуючись із думкою Р. Барта, вважаємо що саме літературна критика є знаряддям пошуку інтертекстуальності в літературі. У своїх дослідженнях вчений-постструктураліст виділяє два варіанти критики: університетський та імперативний. Наша увага зосереджується на другому типі критики, оскільки перший являє собою модель обмеженого суспільно-політичними умовностями аналізу художнього твору. Різницю між двома сферами критики Р. Барт формулює більш ніж промовисто: „Критика лише тоді уникає самообману, коли за моральну мету вона ставить не розшифровку сенсу твору, що підлягає аналізу, а відтворення правил та умов отримання цього смислу, коли вона визнає літературний твір цілою семантичною системою, що покликана вносити у світ осмисленість, а не який-небудь сенс” [1, 272].

До найсерйозніших недоліків імперативної критики Р. Барт зараховує деградацію розвитку критики як культурного феномену, тому що „відчужується критика феноменологічна (вона експлікує твір, а не пояснює його), тематична (вона досліджує внутрішні метафори твору) та структурна (вона розглядає твір як систему функцій)” [1, 268].

Чому ж імперативна критика вважається зряддям для розробки поля текст – інтертекст? Критика – це слово про слово, це вторинна мова або метамова, що накладається на мову первинну (мову-об'єкт). У своїй діяльності критика має враховувати два типи відношень: відношення мови критика до мови досліджуваного автора та відношення цієї мови-об'єкту до світу. Визначальним для критики є взаємне „тертя” цих двох мов [1, 272]. Критик, дослідник літератури має розглядати твір як текст, що репрезентує авторське повідомлення до читача і світу, що неможливо реалізувати, залишаючись у глибоких, але обмежених суб'єктивними авторськими реєстрами значеннєвих царинах. Значення – це єднання того, що означає, з тим, що означається; це не форма і зміст, а процес, що їх пов'язує [1, 232]. Критика, який має на меті дошукатися до витоків явища інтертекстуальності у творі, як і теоретика літератури, який шукає осягнення моменту найефективнішої естетичної взаємодії між асоціонімом як складовою твору та читачем, має цікавити не втілений у художню форму результат, а шлях пошуку цього результату. Це ще один аспект естетичних зв'язків теорії асоціонімності з теорією інтертекстуальності.

У літературному дискурсі ознакою інтертекстуальності постають цитата, поетична формула, алюзія, бібліографічна асоціація, що можуть змінювати своє функціональне навантаження, „вилучати” із себе посилання на джерела, бути основою нагромадження нових семантичних полів, полілогів письменств, культур, моделей світобудови [6, 431]. Н. Пьєге-Гро щодо репрезентації присутності інтертексту відносно до мікрокосму художнього твору називає два типи зв'язків: зв'язки, засновані на відношеннях взаємної присутності двох або декількох текстів, та зв'язки, засновані на відношеннях відтворюваності [8, 84].

У романі М. Іванцової „Вітражі” інтертекстуальний простір твору плідно співіснує з асоціонімами як концептуальними тропами, шляхом використання яких письменниця розкриває образні та ідейно-проблематичні горизонти твору. У центрі твору – жінка-дівчина Поліна, перекладач із французької мови, яка має бабусю-француженку Ніколь, замовлення на переклад роману Франсуази Саган „Здрастуй, смуток” та тотальну невизначеність в особистому житті. Зневірившись після двох спроб створити по-справжньому міцну родину, героїня впадає в депресію, але все змінюється з появою таємничого віртуального співрозмовника, який згодом змінить свій

статус з комп'ютерного адресата на реального чоловіка, що стане коханням усього її життя. Ще однією складовою буття розгубленої та романтичної Поліни є її інститутська подруга Стефка. Сама героїня так говорить в одному з чергових електронних листів про подругу: „Стефка – це була я-навпаки. Вона робила інколи те, що воліла б робити я, та не наважувалася. Вона ставилася до мене добре, ніби взявши під своє крило, чомусь відчуваючи відповідальність за мене, й одночасно, наче підгодовуючись якимись іншими енергіями...” [3, 26].

Безумовно, що мотив професії героїні – перекладач та предмет перекладу – роман Ф. Саган „Здрастуй, смуток” реалізовані в романі не випадково. Йдеться про інтертекстуальний зв'язок, заснований на взаємній присутності текстів, проте слід зауважити, що лінія „Здрастуй, смуток” – „Вітражі” виписана головним чином як детермінант лінії Франсуаза Саган – Поліна. Перекладачка роздумує: „Треба поритись у світовому павутинні та пошукати досьє на Саган. Чогось я не розумію. Якесь між нами мутнувате скло... А поки не „включуся” в автора, то буде не переклад а так... підпорядковик. А то не є як годиться, коли перекладачеві байдуже до автора та його героїв” [3, 51]. Забувши про сон та втому, захоплена пошуками все нових на нових відомостей про епатажну французьку письменницю, Поліна натрапляє на цитату Ф. Бегбедера про Саган: „Насправді, тільки чудовисько могло принизитись до того, щоб увесь свій вік вдавати, що бездумно розбазарює життя, насправді будучи генієм...” [3, 79]. Поліну вразило слово „вдавати” – „це було саме те відчуття, яке вона сама мала щодо Саган – з якихось причин ця самотня дівчинка-жінка, на думку Поліни, саме прикидалась, кидаючи виклик французькому суспільству, свідомо дратуючи його” [3, 79-80].

Увагу привертає опис письменницею відчуттів комп'ютерника Богдана до цієї дивної дівчини: „Поліна, ця трохи приповільнена жінка-дівчина, чимось зачепила його єство” [3, 82]. М. Іванцова свідомо використовує для називання внутрішнього статусу обох жінок (як образів) лексему „жінка-дівчина”, за зовнішньою показово зухвалою до суспільства поведінкою криється вразлива та чутлива душа, що боїться страждань від зрад та образ. До речі, ім'я Поліна перекладається з грецької як значна, а з латинської – маленька – тож вибір авторкою імені для головної героїні є цілком зрозумілим.

„Я, здається, застудилась, і щось мені не добре. Тому я ковтнула трохи коньяку. Але, щоби з'їхати з глузду, цього замало. ТИ ХТО?!”

[3, 86]. Троп, поданий у процитованому уривку, уособлює найбільше бажання героїні, мрію всього її життя – знайти свого чоловіка, коханого та друга, який зрозуміє її внутрішнє єство та подарує спокій та щастя. Цитата з роману підтверджує емоційний надрив героїні. Туга, поєднана з острахом, нав'язана непевністю в тому, чи є той він загалом, чи дівчина повторить долю вже такої близької Франсуази Саган.

Єдиним, хто по-справжньому вдумливо та душевно слухав сповіді дівчини-жінки, був Богдан: „Сумна історія. Ти ж все-таки жінка... А може, ти тоді просто ще не закохалася, не знайшла Свого Мужчину?” [3, 32]. У щирому запитанні молодого чоловіка (у творі сенс його поданий через асоціонім Свій Мужчина) сублімовано бачення такої людини самою Поліною.

Отже, М. Іванцова, вибудовуючи нечисленний, але глибокий асоціонімний світ роману „Вітражі”, дає ключ до розуміння таких тропів, уводячи в ідейно-проблематичний континуум твору інтертекстуальну присутність Ф. Саган та її роману „Здрастуй, смуток”.

Роман „Гаспид і Маргарита” є найепатажнішим твором у доробку Г. Тарасюк. Інтерпретований на український манер, уславлений сюжет М.О. Булгакова оживає під пером української письменниці, яка посилює естетичний ефект твору містико-міфічною лінією для розкриття сутності політичної системи нібито демократичної та гуманної української влади. Роман Г. Тарасюк, на відміну від твору М. Іванцової, має виразніший соціальний та національний вектори, хоча це не применшує його художньої привабливості. Інтертекстуальні лінії реалізовано інтерпретацією мотиву твору М. Булгакова та самобутньою інтерпретацією образу Маргарити. Спостерігаємо зв'язки, засновані на взаємній присутності двох текстів (рівень мотиву), та зв'язки, засновані на відношеннях відтворюваності (рівень образів).

Маргарита в романі не одразу стає Маргаритою (в розумінні конотації поведінки героїні М.О. Булгакова). „Що то за і'мя таке – Людмила? На сім світі сам собі не милий, не те що людям... Проте... звися собі як хочеш, а для баби Арехти будеш Маргариткою. Є така дрібненька квіточка із золотим очком... Росте вона на циганських толоках, о-о-он на тих горбах, за селом, де цигани табором стають...” [9, 14]. Троп Маргаритка в контексті роману є асоціонімом, роль якого – показати чисту сутність прекрасної, наче квітка дівчини, яку

спотворює життя ще більше, ніж диявол, повелитель тьми й зла. Бабуся дівчини, ритуально призначаючи онучці нове, небуденне ім'я, передає їй свої магичні здібності, які мають стати її дороговказом та оберегом у житті.

Переродження Людці на Маргаритку – перший крок до душевної трагедії майбутньої страдниці. Текстуально авторка підтверджує сум'яття в душі дівчини, передчуття чогось фатального у долі, ще невідомої місії, яку вона обов'язково має виконати: „Здавалося, нове ім'я відчиняло перед нею браму до чогось незвіданого, грізно-таємничого, перед яким вона ставала чужа сама собі, зовсім іншою дівчинкою, не схожою на ту, що звалася Людця” [9, 15]. Таким чином, юна дівчина пройшла обряд посвяти в розряд наближених до потойбічних сил осіб.

Героїня доволі швидко вживається в новий життєвий образ, бо знає напевно одне – в сільському примітивному, злиденному житті їй немає місця: „Маргарита зійшла з поїзда на київському вокзалі, Маргаритою зайшла до театрального інституту, Маргаритою почала своє нове життя в столиці. Від старого, темного сільського прихопила тільки тайстру відьомських чарунків” [9, 79].

Баба Арехта призначає онучці ще одне ймення – Хазяйка, Газдиня. Такі асоціоніми мають дещо відмінне семантичне забарвлення. З образом бабці Арехти пов'язаний потойбічний пласт твору, а значить, лексеми Хазяйка і Газдиня виконують роль сакральних імен. О. Лосєв був певен, що ім'я може подіяти і на почуття, і на волю. І на будь-яку іншу ірраціональну здатність людської душі [7, 815]. На прикладі Маргарити ілюструється правомірність такого підходу.

Асоціонім Газдиня символізує ознаменовану небесами виключну, особливу долю молодою жінки та ,водночас, налаштовує читача на розуміння зв'язку героїні з потойбічними силами: „Маєш курячий зносок. Мус виносити його під пахвов шість тижнів, день і ніч, секунда в секунду. Виносиш, будеш Газдиня все життя, будеш панувати до смерті. А розчавиш, той тебе життя розчавить, гейби сей зносок” [9, 18].

З Газдині на жорстоку Хазяйку жінку перетворює життя. „...Хазяйка й справді аж гине зігнати злість на мимовільному свідкові її постійних принижень... методичного знищення її як жінки, врешті, як людини – саме так – підлим Кириком!” [9, 13]. Хазяйка вже спізнала несправедливість та гіркоту впливу політичної системи, яка

користувалася нею, мов річчю – поки це було вигідно. Хазяйка не знає милосердя та жалю. Вона сумує з того, що роки її життя без вороття втрачено на боротьбу, яка її й поглинула. Асоціонім є декларацією ідеї про те, що не в грошах щастя. Важливо стати не Хазяйкою людей, мастків та грошей, а своєї совісті, почуттів, долі, а для жінки – ще й віднайти жіноче щастя.

В концепті Маргарита, демонструючи шлях від Людці до цього потойбічного ім'я, авторка втілила драматичну долю сучасної української жінки, яка має платити за примарне щастя та помилки надто дорогу ціну. Допомогла чоловікові-волоцюзі перетворитися на зверхнього олігарха, проте дозволила собі зневажати інших людей; закохалася в Майстра – один раз і на все життя, але спочатку була приставлена до нього інформатором комуністичної партії як до неблагонадійного провокаційного драматурга; любила над усе донечку Дарусю, але Гаспид і хвороба розлучили її з матір'ю. Маргарита розривається між реальним та ірреальним світами, але її слабкість у тому, що вона ладна покласти все на вівтар кохання до Майстра. Чи може, самогубство її – демонстрація протесту, несли жити в моральному болоті та плазувати перед „найкращими” його мешканцями?

Авторка в романі пов'язує ключові для розуміння образу асоціоніми градаційними зв'язками. Апогей морального падіння Маргарити – в іпостасі Княгині.

„Що не кажіть, а немає більшого морального задоволення, як служити батьківщині, розправляючись зі своїми недругами – доносами на них, та ще підписуючи ці доленосні інформації дивакуватим для комуністичної доби символічним псевдо – Княгиня!” [9, 81]. Якщо князем умовно в романі названо диявола, то Княгиня, за сенсом, є його дружиною. Асоціонім Княгиня символізує внутрішні таємниці особистості, прихований бік її життя, який провокує підлість, зло та зраду у стосунках з іншим людьми. Асоціонім підтверджує фальш та примару зовнішнього в житті – грошей, влади, заздності.

Естетична взаємодія асоціоніма як тропа у творах, які виконують роль сфери для реалізації інтертекстуальності як полікультурного явища – тема для подальших літературознавчих досліджень, тому що розгортання дискурсу асоціоніма та дискурсу інтертекстуальності в сфері взаємозв'язку дозволяє глибше дослідити обидва феномени.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Галич А. Естетичні пошуки в українській постмодерній літературі : асоціонічний вимір : монографія / А. Галич. – Луганськ : Книжковий світ, 2011. – 192 с.
3. Иванцова М. Вітражі : роман /М. Иванцова. – К. : Нора-Друк, 2010. – 205 с.
4. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева // Французская семиотика : От структурализма к постструктурализму / Пер. с фр., сост., вступ. ст. Г.К. Косикова. – М. : ИГ Прогресс, 2000. – С. 427 – 457.
5. Кристева Ю. Избранные труды : Разрушение поэтики / Пер. с франц. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2004. – 656 с.
6. Літературознавча енциклопедія : У двох томах. Т.1. / [авт. – уклад. Ю.А. Ковалів]. – К. : ВЦ „Академвидав”, 2007. – 608 с.
7. Лосев А.Ф. Бытие – имя – космос / А.Ф. Лосев / Сост. и ред. А.А. Тахо-Годи. – М. : Мысль, 1993. – 958 с.
8. Пьеге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности : Пер. с фр. / Н. Пьеге-Гро / Общ. ред. и вст. ст. Г. К. Косикова. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 240 с.
9. Тарасюк Г.Т. Жіночі романи : Проза / Г.Т. Тарасюк. – Бровари : Вид-во ПП „МН ТРК „Відродження”, 2006. – 288 с.

АННОТАЦІЯ

Дарья Тишук. Специфика ассоционима как тропа в свете теории интертекстуальности.

Статья посвящена исследованию роли ассоционима как тропа в аспекте интертекстуальности. Ассоционим и интертекстуальность рассматриваются как сложные эстетические сферы, взаимодействие которых в границах литературного произведения дает продуктивный творческий результат. База источников статьи – работы Р. Барта, Ю. Кристевой и других ученых. Художественный материал для анализа – романы М. Иванцовой „Витражи” и Г. Тарасюк „Дьявол и Маргарита”.

Ключевые слова: ассоционим, интертекстуальность, интертекст, критика.

SUMMARY

Daria Tyshchuk. The specific as asotsionima trope in the light of the theory of intertextuality.

This article devote the research the role of associonym as a trope in the light of intertextuality. Associonym and intertextuality examine as complex aesthetic area's, which interaction in the limits of literary work give the productive creative result. The bases of sourses of article – are work of R. Bart, U. Kristeva and another. The

artistic material for analysis – novel „The stained-grass window” by M. Ivantsova and novel „Devil and Margarita” by H. Tarasuk.

Key words: associonym, intertextuality, intertext, criticism.

УДК 821.161.2-31.09+929 Дімаров

Ольга ПЛУЖНИК,

аспірант,

Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ У РОМАНІ А. ДІМАРОВА „ЙОГО СІМ'Я”

У статті досліджено поняття „гендер” у науковій літературі, визначено особливості гендерного аспекту в романі А. Дімарова „Його сім'я”, виявлено домінуючі риси творчості письменника. У роботі підкреслено, що письменник будує систему характерів персонажів на засадах чоловічо-жіночих взаємин, зумовлених соціальними ролями.

Ключові слова: гендер, фемінність, маскуліність, характер.

Упродовж останніх десятиліть активно розвиваються наукові дослідження, присвячені гендерним особливостям суспільства. Питання гендерної приналежності набуло актуальності в наукових розробках із соціології, психології, філософії, політології, лінгвістики, літературознавства. Але, незважаючи на значну кількість робіт, присвячених цій проблематиці, вона залишається недостатньо розглянутою, зокрема в контексті української літератури.

За словами Н. Чухим, використання „гендерного підходу в гуманітарному пізнанні надає широкі можливості для переосмислення культури” [176]. Письменники починають відтворювати нові характери, використовувати нові способи побудови образної системи, предметом дослідження стає жінка, яка намагається посісти своє місце в соціумі. На арену виходить образ сучасної жінки, яка, відмовившись займатися тільки побутовими турботами, стала на один соціальний рівень із чоловіком, відстоявши простір для самовираження. Ці тенденції простежуються у творчості сучасного українського прозаїка А. Дімарова.

Метою роботи є дослідження гендерного аспекту у прозовій творчості А. Дімарова на прикладі роману „Його сім'я”. Поставлена мета вимагає розв'язання наступних завдань: розглянути поняття „гендер” у площині наукової літератури; окреслити домінуючі риси